

Bokomtale

Jarle Eknes

Skyldig?

Funksjonshemmedes møte med strafferettspleien.

Universitetsforlaget, 2023

Redaktør: Nina Christine Dahl

Dette er en svært viktig bok, som vil bidra til bedre rettsikkerhet for personer med funksjonsnedsettelse. Det er et stort sprik mellom rettigheter nedfelt i menneskerettighetene og den praksis man ser når en person med kognitiv funksjonsnedsettelse er mistenkt, siktet eller tiltalt i en straffesak. Manglende kunnskap og tilrettelegging vil ofte føre til alvorlige feilvurderinger, med store konsekvenser for dem det gjelder. Bokens 15 kapitler er ført i pennen av 18 forfattere, som alle har stor kompetanse innenfor feltene de belyser. Deres målsetning er å bidra til endringer i et fagfelt der mye fortsatt er ugjort.

Stiftelsen SOR har fulgt prosessen fra ide til gjennomføring, og har bidratt økonomisk, slik at forfatterne har kunnet samles og utvikle boken sammen. Min vurdering er at redaktøren og forfatterne har lyktes svært godt med sin målsetning. Boken gir svært god oversikt over et bredt sett av temaer innenfor strafferettspleien, med konkrete eksempler som bidrar til å gjøre komplekse temaer oversiktlige.

I fortsettelsen skal vi gi en kort oversikt over hvert av kapitlene i boken.

Kapittel 1: Mistenkte, siktede og tiltalte i særlig sårbare posisjoner og situasjoner

FORFATTER: Nina Christine Dahl

Kapittelet tar for seg hvordan personer med funksjonsnedsettelse, særlig kognitive, kan møte alvorlige utfordringer i strafferettspleien. Det beskriver hvordan manglende tilpasninger og forståelse fra politi og rettsvesen kan føre til justisfeil, falske tilståelser og feilaktige domfellelser. Forfatteren trekker inn relevante

menneskerettighetskonvensjoner, som CRPD, og peker på hvordan Norge har mangler i ivaretagelsen av sårbare gruppers rettigheter. Eksempler fra både norske og internasjonale saker illustrerer problemstillingen, og det understrekes at rettsikkerhet ikke kun handler om lovtekst, men også om praktisk gjennomføring.

Kapittel 2: Mellom stolene – Om kognitiv funksjonsnedsettelse, sosialisering og eksklusjon fra læringsfellesskapet

FORFATTER: Linn Løvlie Slette og Eireen Finden

Kapittelet tar for seg hvordan personer med kognitiv funksjonsnedsettelse kan falle utenfor både skole- og hjelpeapparatet, noe som i verste fall kan føre til kriminalitet. Forfatterne bruker historien om «Jon» som eksempel – en person med lett utviklingshemming og ADHD, som ikke fikk tilstrekkelig støtte i skolen og senere havnet i kriminelle miljøer.

Forfatterne argumenterer for at utdaterte merkelapper og ekskluderende praksis i skolen kan føre til at personer med kognitive utfordringer fratas muligheten til sosial og emosjonell læring. Kapittelet peker på hvordan slike elever ofte flyttes ut av ordinære klasser, noe som kan føre til ytterligere marginalisering.

For å motvirke denne eksklusjonen, understreker forfatterne behovet for mer inkluderende læringsmiljø og en større forståelse for hvordan kognitive utfordringer påvirker læring og atferd. De stiller spørsmål ved om kriminalitet for enkelte blir inngangsbilletten til den hjelpen de egentlig skulle ha fått tidligere i livet.

Kapittel 3: Døve og hørselshemmede i møte med strafferettspleien

FORFATTERE: Terje Olsen, Patrick Kermit og Odd Morten Mjøen

Kapittelet undersøker hvordan døve og hørselshemmede møter utfordringer i det norske strafferettssystemet.

Forfatterne viser at rettssikkerheten til denne gruppen kan være svekket på grunn av kommunikasjonsbarrierer og manglende tilrettelegging. De diskuterer hvordan politiet, påtalemyndigheten og domstolene ofte forutsetter at personer de møter har normal hørsel og språkforståelse. Dette kan føre til misforståelser, feilaktige forklaringer og i verste fall justisfeil.

Et sentralt tema er viktigheten av profesjonell tolking i politiavhør og rettsaker. Forfatterne peker på at tegnspråktolker ofte har høy kompetanse og spiller en avgjørende rolle for å sikre døves rettigheter. Samtidig advares det mot at bruk av tolk alene ikke er tilstrekkelig, og at politi og rettsvesen må ha bedre kunnskap om døves kommunikasjonsbehov.

Kapittelet trekker også frem Fritz Moen-saken, en av Norges største justisfeil, som illustrerer hvor alvorlige konsekvensene kan bli når døves behov ikke ivaretas i strafferettspleien. Forfatterne argumenterer for økt bevissthet, bedre rutiner og mer kompetanse blant rettsaktører for å sikre likhet for loven også for hørselshemmede.

Kapittel 4: Mulige årsaker til lav bevissthet om utviklingshemmede i politiets praksis

FORFATTER: Karianne Moen

Kapittelet undersøker hvorfor politiet generelt har lite kunnskap og bevissthet

om utviklingshemmede, til tross for at denne gruppen har et styrket rettsvern gjennom CRPD (FNs konvensjon om rettighetene til personer med nedsatt funksjonsevne). Moen peker på flere årsaker til dette kunnskapshullet, inkludert manglende undervisning om temaet på Politihøgskolen, fravær av fokus på utviklingshemmede i politiets styringsdokumenter og en praksiskultur der slik kunnskap ikke systematisk deles eller dokumenteres.

Hun reflekterer over hvordan politiets organisering, hierarki og prioriteringer kan skape blinde flekker i tjenesten. Politiets praksis er ofte styrt av måltall og effektivitet, noe som kan føre til at saker som involverer utviklingshemmede får lav prioritet. Teknologi og registrerings-systemer fanger heller ikke opp denne gruppen systematisk, noe som bidrar til at de forblir usynlige i politiets arbeid.

Moen trekker frem eksempler fra praksisfeltet, inkludert en sak der en utviklingshemmet kvinne hadde vansker med å forklare seg i en avhørssituasjon, noe som førte til at saken ikke ble etterforsket videre. Hun argumenterer for at økt bevissthet og kompetanse blant politiet er nødvendig for å sikre rettssikkerheten til utviklingshemmede, både som fornærmede, vitner og mistenkte.

Kapittel 5: Politiets og rettsvesenets muligheter til å identifisere nevro-utviklingsforstyrrelser hos mistenkte

FORFATTER: Veerle Garrels

Kapittelet handler om hvordan politiet og rettsvesenet kan identifisere personer med nevroutviklingsforstyrrelser, som

ADHD, autismespekterforstyrrelse og utviklingshemming. Forfatteren peker på at personer med slike diagnoser har økt risiko for å komme i kontakt med strafferettspleien, men at deres kognitive og atferdsmessige utfordringer ofte ikke blir oppdaget. Dette kan føre til redusert rettssikkerhet og feilaktig behandling i systemet.

Forfatteren gir en oversikt over vanlige symptomer på disse forstyrrelsene og hva politiansatte og rettsvesenets aktører kan se etter for å identifisere dem. Kapittelet diskuterer også typiske utfordringer i kommunikasjonen med personer med nevroutviklingsforstyrrelser og foreslår tiltak for å tilrettelegge avhør og rettsprosesser bedre.

Målet med kapittelet er å øke kunnskapen blant politi, jurister og ansatte i kriminalomsorgen, slik at de bedre kan gjenkjenne og håndtere personer med nevroutviklingsforstyrrelser på en rettferdig og profesjonell måte.

Kapittel 6: Politiavhør i Norge og etterforskeres utfordringer og dilemmaer i avhør

FORFATTER: Kristina Kepinska Jakobsen

Kapittelet tar for seg utviklingen av avhørsfaget i Norge og de utfordringene etterforskere står overfor i avhørssituasjoner. Selv om utfordringene gjelder alle avhør, blir de særlig tydelige i avhør av personer med utviklingshemming, fordi denne gruppen ofte har vansker med å forstå plikter og rettigheter, og har større sårbarhet for påvirkning.

Forfatteren diskuterer tre hovedutfordringer:

- Formidling av plikter og rettigheter
 - Hvordan politiet sikrer at personer forstår sine rettigheter, spesielt når siktede har utviklingshemming.
- Balansen mellom distanse og nærvær
 - Etterforskere må være empatiske nok til å skape en trygg setting, men samtidig holde tilstrekkelig profesjonell avstand.
- Å skaffe tilstrekkelig og pålitelig informasjon
 - Utfordringen med å få detaljerte nok forklaringer uten å risikere ledende spørsmål eller feilinformasjon.

Kapittelet peker også på at politiets opplæring i avhør har begrenset fokus på utviklingshemmede, noe som kan føre til feilvurderinger og svekket rettssikkerhet for denne gruppen.

Kapittel 7: Å avhøre personer med utviklingshemming

FORFATTER: Tone Hee Åker

Kapittelet tar for seg nyere forskning om avhør av personer med utviklingshemming, med hovedfokus på vitneavhør. Det belyser hvordan avhørsstrategier, ulike typer spørsmål og viktigheten av sammenhengende vitneutsagn påvirker kvaliteten på informasjonen som innhentes.

Forfatteren diskuterer også behovet for tilrettelegging og tilpasning i avhørs-situasjoner, samt hvordan vurdering av troverdighet og pålitelighet kan være utfordrende når personen har en kognitiv funksjonsnedsettelse. Det fremheves at rettssystemets kunnskap og holdninger til utviklingshemmede spiller en avgjørende rolle for deres rettssikkerhet.

Kapittelet avsluttes med en gjennomgang av kommunikasjonsteknikker og hjelpemidler som kan forbedre samhandlingen i avhør. Forfatteren argumenterer for at mer forskningsbasert kunnskap er nødvendig for å utvikle bedre praksis og unngå misforståelser eller feilvurderinger i rettssystemet.

Kapittel 8: Hva kan vi lære av den britiske ordningen *Appropriate Adult*?

FORFATTER: Nina Christine Dahl

Kapittelet ser på den britiske ordningen *Appropriate Adult*, som ble innført for å styrke rettssikkerheten til sårbare personer i møte med politi og rettsvesen. Ordningen ble formalisert i 2011 etter at flere justismord ble avdekket, hvor personer med kognitive funksjonsnedsettelse hadde blitt feilaktig dømt.

Forfatteren forklarer hvordan *Appropriate Adult* fungerer som en støtteperson i avhør og rettsprosesser og sikrer at kommunikasjonen mellom den mistenkte og rettsaktørene er så god som mulig. Hun peker på at Norge ikke har en tilsvarende ordning, men at det er foreslått å innføre en lignende modell for å bedre rettssikkerheten til personer med kognitive utfordringer.

Kapittelet trekker frem en konkret britisk kriminalsak hvor en ungdom med språk- og lærevansker feilaktig ble dømt for drap etter lange avhør uten juridisk bistand. Denne saken, som også diskuteres i kapittel 9, førte til lovendringer og etableringen av *Appropriate Adult*.

Forfatteren argumenterer for at Norge kan lære av britisk praksis, særlig når det gjelder hvem som bør omfattes av en slik

ordning, og hvordan den kan implementeres i norsk strafferettssystem.

Kapittel 9: *Improving the Interrogating /Interviewing of Vulnerable Suspects*

FORFATTER: Ray Bull

Dette er det eneste av bokens kapitler som er skrevet på engelsk; alle andre er skrevet på norsk.

Kapittelet tar for seg historiske utfordringer knyttet til avhør av sårbare mistenkte og hvordan ulike land, spesielt Storbritannia, har forsøkt å forbedre avhørspraksisen. Forfatteren viser til kjente justisfeil, blant annet saken om Colin Lattimore, Ronnie Leighton og Ahmet Salih, tre unge menn med lave IQ-skårer som ble feilaktig dømt for drap i 1971 basert på falske tilståelser. Dommene ble opphevet i 1975, og saken førte til store reformer i britisk strafferett.

Bull diskuterer viktige endringer i lovverket, særlig *Police and Criminal Evidence Act* (PACE) fra 1984, som blant annet krevde at alle avhør av mistenkte skulle tas opp på lydopptak. Han peker også på nyere internasjonale initiativer, inkludert FN-tiltak for å sikre mer rettferdige avhørsmetoder.

Kapittelet analyserer forskjellen mellom tradisjonelle avhørsmetoder og nyere, mer humanistiske tilnærminger som PEACE-modellen, som vektlegger åpne spørsmål og informasjonsinnhenting framfor press og konfrontasjon. Bull argumenterer for at en mer etisk og vitenskapsbasert tilnærming kan redusere risikoen for falske tilståelser og sikre bedre rettssikkerhet for sårbare mistenkte.

Kapittel 10: Lynavlederen

FORFATTER: Nina Christine Dahl

Kapittelet tar for seg hvordan personer med kognitive utfordringer kan bruke strategier for å skjule sine vansker i sosiale og institusjonelle sammenhenger.

Forfatteren beskriver fenomenet *lynaveleder* – en metafor for hvordan noen bevisst avleder oppmerksomheten bort fra sine utfordringer for å unngå sosial stigmatisering eller negativ oppmerksomhet.

Gjennom eksempelet Alexander, en mann med kognitive vansker som har vært gjennom straffesak og soning, får vi innsikt i hvordan slike strategier fungerer i praksis. Hans opplevelser suppleres med kommentarer fra hans partner, som belyser hvordan mennesker rundt ham oppfatter hans tilpasninger.

Forfatteren drøfter også identitet og selvpresentasjon, og hvordan personer med skjulte funksjonsnedsettelse kan streve med å balansere forventningene fra samfunnet. Kapittelet viser hvordan manglende forståelse fra politi og rettsvesen kan føre til misforståelser, og argumenterer for økt bevissthet rundt hvordan personer med kognitive vansker navigerer i slike situasjoner.

Kapittel 11: Kognitive funksjonsnedsettelse og domstolene

FORFATTERE: Thea Myrvang og Robert Envik

Kapittelet undersøker hvordan personer med kognitive funksjonsnedsettelse håndteres i det norske rettssystemet, med særlig fokus på deres rettssikkerhet i straffesaksbehandlingen. Forfatterne

peker på eksempler fra norsk rettshistorie hvor personer med slike utfordringer har gjennomgått rettsprosesser som ikke i tilstrekkelig grad har ivaretatt deres behov.

Et hovedtema er tiltaltes rett til å delta på en forsvarlig måte i retten. Forfatterne drøfter hvordan svikt i forståelse og kommunikasjon kan føre til urettferdige domfellelser, og ser på muligheter for bedre tilrettelegging. De foreslår lovendringer og en tydeligere presisering av forsvarerens ansvar som tiltak for å styrke rettsikkerheten.

Kapittelet trekker også inn Norges internasjonale forpliktelser, særlig Den europeiske menneskerettighetskonvensjonen (EMK) artikkel 6, som sikrer tiltaltes rett til en rettferdig rettergang. Forfatterne reflekterer avslutningsvis over hvilke grep som kan tas for å styrke domstolenes praksis i saker som gjelder personer med kognitive funksjonsnedsettelse.

Kapittel 12: Personer med utviklingshemming i fengsel

FORFATTER: Eirik Søndena

Kapittelet tar for seg hvordan personer med utviklingshemming håndteres i norske fengsler. Forfatteren peker på at mange innsatte med utviklingshemming ikke blir identifisert, noe som fører til diskriminering og manglende tilpasning i soningsforholdene. Historisk sett har personer med kognitive utfordringer ofte blitt fremstilt på en problematisk måte i både forskning, politikk, litteratur og film.

Gjennom Arnes historie får vi et innblikk i de spesifikke utfordringene personer med utviklingshemming møter i fengsel.

Arne, en 28-åring med utviklingshemming, satt i varetekt og opplevde fengselslivet som svært vanskelig, særlig fordi han ikke forsto reglene og informasjonen han fikk. Han følte seg misforstått og ikke hørt av betjeningen, noe som forsterket følelsen av isolasjon. Hans eneste trygge kontakt var moren, som han snakket med daglig.

Kapittelet avsluttes med en drøfting av kommunikasjonshindringer mellom kriminalomsorgen og innsatte med utviklingshemming. Disse utfordringene samsvarer med flere av temaene som er behandlet tidligere i boken.

Kapittel 13: «Men da må jo kommunen passe bedre på!» Ulike posisjoner for lovbrutere med utviklingshemming

FORFATTERE: Svein Øverland og Stian Slotnes Larsen

Kapittelet tar for seg de ulike systemene som håndterer lovbrutere med utviklingshemming, og hvordan disse personene kan falle mellom ulike juridiske spor. Forfatterne skiller mellom **straffesaks-sporet**, der en person med utviklingshemming tiltales og eventuelt dømmes etter straffeloven, og **sivilrettslige alternativer**, som innebærer tiltak fra helse- og omsorgstjenesten for å sikre nødvendig oppfølging.

Forfatterne diskuterer hvordan det norske systemet balanserer mellom straff og behandling. På den ene siden finnes det muligheter for fengselsstraff, men på den andre siden åpner helse- og omsorgslovgivningen for bruk av tvang dersom frivillige løsninger ikke fungerer.

Kapittelet viser til utfordringer ved å straffe- og rehabilitering. Det argumenteres for at kommunene ofte har et ansvar for å forebygge lovbrudd, men at systemet ikke alltid er tilstrekkelig tilpasset denne gruppens behov.

Kapittel 14: «Jeg bare lekte med dem.» Risikovurdering og oppfølging av skadelig seksuell atferd

FORFATTER: Dagfinn Sørensen

Kapittelet tar for seg utfordringene knyttet til risikovurdering og oppfølging av personer med kognitive funksjonsnedsettelse som utviser skadelig seksuell atferd. Gjennom historien om «Eirik», en mann i slutten av trettiårene med en udiagnostisert kognitiv funksjonsnedsettelse, belyser forfatteren hvordan hjelpeapparatet ofte svikter i å fange opp risikofaktorer før alvorlige overgrep skjer.

«Eirik» hadde tidligere vært i kontakt med politiet for blotting og tyveri av bleier, men ingen vurderte risikoen for at han kunne begå mer alvorlige overgrep. Han ble til slutt dømt til tre års fengsel for handlinger tilsvarende voldtekt av barn under 14 år. Forfatteren stiller spørsmål ved om samfunnet kunne ha forhindret overgrepene gjennom tidligere intervensjon.

Kapittelet presenterer vanlige antakelser om årsakene til skadelig seksuell atferd hos personer med kognitive funksjonsnedsettelse. Det drøftes hvem som bør ha ansvar for å identifisere og vurdere risiko, samt hvilke tiltak som kan iverksettes for å beskytte både sårbare personer med slike utfordringer og potensielle ofre.

Kapittel 15: De brysomme

FORFATTER: Bernt Barstad

Kapittelet handler om personer med medfødt eller ervervet hjerneskade, som ofte faller mellom alle stoler. Disse individene kan vise atferd som skaper uro, men som sjelden medfører alvorlig skade. Typiske handlinger inkluderer nasking, brudd på lokale regler og sosialt upassende eller grenseoverskridende oppførsel, ofte knyttet til seksualitet. Slike saker blir sjelden anmeldt eller straffeforfulgt, fordi mange antar at disse personene ikke er strafferettslig tilregnelige.

Forfatteren, som har lang erfaring fra habiliteringstjenesten, beskriver hvordan samfunnet reagerer på denne gruppen. Vanlige tiltak fra politi og påtalemyndighet er samtaler, hjemkjøring, midlertidig konfiskering av eiendeler (som telefon eller PC), samt oppfordringer til pårørende eller kommunale tjenester om å ta ansvar.

Kapittelet tar også for seg hvordan begrepsbruk har utviklet seg, og hvordan betegnelser som *utviklingshemming* har erstattet eldre uttrykk som *psykisk utviklingshemming*. Forfatteren argumenterer for at det offentlige Norge må bruke oppdaterte begreper for å sikre en mer presis og respektfull tilnærming.

Til slutt diskuteres hvilke juridiske og samfunnsmessige tiltak som kan bidra til bedre håndtering av denne gruppen, slik at de får bedre tilpasset oppfølging fremfor å falle mellom ulike instanser.

